

УДК 811.161.2

ОНОМАСТИКОН ІСТОРИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО РОМАНУ ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ЄВПРАКСІЯ» ЯК МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ СВОЄРІДНОСТІ ГЕНДЕРНОГО СВІТУ УКРАЇНЦІВ

Дзинглюк О.С., Гогоуленко О.П.

Одеський національний морський університет

Проаналізовано процес художнього осмислення у творі власних назв при розкритті жіночої проблеми у суспільстві. Визначено ставлення Павла Загребельного до ролі жінки у соціумі. У роботі висвітлено відмінності у баченні жіночого світу у різних народів. Встановлено точні цифри ужитку різних онімів та їх варіантів на позначення характеристик героїнь роману. Висвітлено взаємозв'язок рівня суспільства та гендерного світу.

Ключові слова: оніми, ономастичний простір, онімічні фрейми, духовність, мовна картина світу.

Постановка проблеми. У кожної нації є ідеї, системи цінностей, які передаються із покоління в покоління, які у свою чергу визначають поведінку індивідів і груп, їх спосіб мислення і сприйняття, тобто існує суб'єктивна культура, що здійснює безпосередній вплив на поведінку і діяльність представників того чи іншого народу. Ця культура охоплює уявлення, вірування, які є об'єднуючими для певної групи індивідів.

Серед моральних цінностей українців важливе місце посідає шанобливе, ніжне ставлення до жінки, оскільки саме вона є основою життєдіяльного осередку будь-якої нації – сім'ї. Родина для українців була і залишається святиною людського духу, благородних емоційних переживань – кохання, вірності, піклування, щоденного живого спілкування, поваги, родинної солідарності.

Павло Загребельний у своїх творах, зокрема, історичному романі «Євпраксія», не відійшов від цих ідеалів, навіть переніс їх на рівень державний. Митець доводить, що рівень розвитку суспільства повністю визначається своїм ставленням до жінок, письменник впевнений, якщо жінка нещасна, нещасна і держава, і цілий світ.

Письменника завжди цікавили особливості формування характерів жінок у кризових ситуаціях, автор дуже докладно і послідовно розкриває проблеми ставлення суспільства до жінки, її роль у цьому суспільстві. Через таку зацікавленість до проблеми митець у своїх романах створив різноманітний, багатобарвний, експресивний, влучний ономастичний простір.

Матеріалом нашого спостереження став історичний роман Павла Загребельного «Євпраксія».

Методикою дослідження став описовий метод, а також кількісний метод, що полягає у встановленні точних цифр ужитку різних онімів, їх варіантів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні увагу соціуму, а, відтак, і митців, до проблеми жіночої ідентифікації. Гендерна проблема посіла чільне місце у дослідженнях В. Агеевої, О. Зборушко, Л. Пастушенко. Над проблемою розкриття жіночих образів, розкриття духовності нашого народу у творчості П. Загребельного працювали Н. Зборовська, Н. Санакоєва, Т. Чумак, Р. Козак та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність теми зумовлюється назрілою потребою дослідити ономастичний

потенціал творчості Павла Загребельного для визначення історичної, суспільної значущості жінок.

Мета статті. Метою дослідження стало спостереження над процесом художнього осмислення власних назв історико-психологічного роману Павла Загребельного «Євпраксія» при розкритті проблеми місця і ролі жінки у суспільстві

Виклад основного матеріалу. Переживання митця за жіночі долі, оспівування цих божих створінь ми спостерігаємо майже у кожному його творі. І це не є несподіванкою. Павло Загребельний чітко визначився щодо цього. Він писав: «Я став на бік світу жіночого раз і назавжди вже із дитячих літ. Справжня любов до жінки і найвища шанобливість до неї, як і втілення найвищої земної краси, може народжуватися тільки там і тоді, де всевладно панує цнотливість, чистість і, сказати б, недоторканість» [Загребельний 1981: 169]. Письменник безапеляційно проголошує: «Жінка вище держави, вище всіх релігій... Власне цим мали б перейматися всі так звані повелителі світу сього, але вони занадто заклопотані політичними й економічними проблемами, тож на них годі сподіватися. Тому, я вважаю, високе завдання знайти належні слова про жінку споконвіку припадало на долю літератури» [Загребельний 1981: 167].

В історико-психологічному творі П. Загребельного «Євпраксія» на фоні історичних подій кінця XI – поч. XII століть показано трагічну долю київської княжни Євпраксії, доньки Всеволода, онучки Ярослава Мудрого, відданої заміж за Генріха Шпаденського, а потім за зіпсованого і вичерпаного імператора німецького Генріха IV. На широкому суспільному та історичному тлі розгортається трагедія дівчини, а потім жінки, яка волею долі змушена була полишити рідну землю й опинитися у похмурій кам'яній Європі.

Павло Загребельний писав про свою героїню: «І ось ця київська княжна, ще дівчина, ставши дружиною вдвічі старшого за неї чоловіка, всемогутнього імператора, повелителя більшої частини тогочасної Західної Європи, замість святощів, величі й благородства, до яких вона звикла у свого батька в Києві, раптом бачить речі, від яких вжахнулося її молоде серце. Вона бачить жорстокість, темноту, забобони, вона довідується, що-сам імператор належить до таємної секти, влаштовує дикі оргії зі своїми прибічниками, хоче змусити дружину також до участі у тих безчинствах. Євпраксія пробує вмовляти імпе-

ратора, просвітити його темну душу – марно. Вона пробує бунтуватися – Генріх садить її до в'язниці. Мужня жінка втікає з-під охорони, вона виступає на соборі; викриваючи Генріха перед цілим католицьким світом, її слухають чотири тисячі сановників і тридцять тисяч простого люду. Так Європа чи не вперше познайомилася з жінкою-політиком, жінкою-борцем. І ця жінка була руська!» [Загребельний 1981: 448]. Як саме омонімічні фрейми допомогли передати письменнику ставлення до своєї героїні? У рідному краї головно героїня зветься Євпраксією (490 од.) («...народила нова княжна Всеволоду сина Ростислава й доньку, яку названо по-грецьки – Євпраксія, що значило: «Щаслива» [Загребельний 2004: 16], княжною Євпраксією (3 од.) («Дзвеніла зброєю київська дружина, яку великий князь виділив для супроводу княжни Євпраксії» [Загребельний 2004: 12], жоною (17 од.), Праксею (6 од.) («Казав я тобі, бароне, чи забув, – потираючи руки, розправляючи плечі, намагаючись якось мовби подорослішати, крикнув Журило, – завтра саме сповнюється вісімнадцять літ Праксі, а ми з нею народилися в один день») [Загребельний 2004: 138]. Автор називає її тоненькою руською (1 од.) («Генріх відірвав одну руку від меча, коротко показав баронові пі стіл. Забуш, ні слова не кажучи, поліз під стіл. Рицарі, вмить протверезілі, зі страхом спостерігали те, що відбувалося. Всемогутнього Забуша заганяли під стіл, як пса! Хто б у це міг повірити? І хто може передбачити наслідки пониження цього страшного чоловіка? Невже оця **тоненька руська** має таку силу?») [Загребельний 2004: 124]; **східною квіткою** (1 од.) («Висока, майже як Генріх, ставна, дивно вродлива, вона вбирала всі погляди... Все пливло їй перед очима, грало, крутилося, здавалося навіть, ніби задля неї розгладжено зморшкувату германську землю і по цей бік Рейну вистелено зелену безмежну рівнину. Тисячолітній Кельн нагадував Київ, навіть собори, здавалося, мовби такі самі; запам'ятала натовпи на шляху, пишноту вулиць, громове рокотання органів, солодке дрижання і м'який спів сопілей, аромати й куріння. Всі вийшли назустріч **східній квітці**, яку імператор збирався посадити в імператорському саду») [Загребельний 2004: 134].

Вже на цьому матеріалі підтверджується думка багатьох дослідників, зокрема, О.Ю. Карпенко, що онімічні фрейми є представниками мовної картини світу у нашій свідомості. Усі згадані назви відбивають тільки любов, шанобливе ставлення автора до княжни.

На противагу – офіційні, гострі, холодні чужоземні наймення – **Пракседа** (10 од.) («Перегукувалися між собою саксонські рицарі, послані маркграфом Генріхом Штаденським для охорони його невістки, яку звано тепер й не Євпраксією, а **Пракседою**, як то водиться в латинян. А вона не чула нічого. Дорога пролягла для неї, мов жах коліс, безнадійна, безкінечна й німа. Всі дороги будуть німими, коли покинеш рідну землю») [Загребельний 2004: 8]; **Ваша величність** (72 од.) («**Ваша величність**, – вклонився Забуш, – дозвольте я проведу вас через сторожову вежу... – Соколину. – поправила його Євпраксія. Я сказала: Соколина вежа. Так вирішила її назвати. – Ваша воля, **ваша величність**») [Загребельний 2004: 276];

імператриця (142 од.) («...розполовиненість була вигідна Генріху, несла кривду і невдоволеність для молодої **імператриці**, але зрештою й вона теж мала з цього якусь користь, могла зосередитися на минулому, минуле ж, як відомо, завжди наявне і корисне людині тим, що з ним легко можна поєднати своє горе») [Загребельний 2004: 149]; **імператриця Адельгейда** (18 од.) («Посольство ніхто не стрічав, бо ніхто й не знав про його прибуття, до того ж усе нині кинуте було на зустріч імператора, городи захлиналися від захвату й повітань, про все було забуто, відкладено справи, викинуто з голови клопоти, відсунуто чвари, затамовано ворожнечу. По всій Германії читано маніфест імператорський із закликом молитися за нову **імператрицю Адельгейду**») [Загребельний 204: 137]; **маркграфиня Пракседа** (5 од.); **чистюля київська** (1 од.) («...Генріх пив і кричав, як хлопчисько, Адельгейда, тяжко ненавидячи, може, не так за ту наругу, яку вчинив над нею багато років тому, як за неухвагу, що виказував згодом, недвозначно тулилося до барона, підставляючи йому пишний свій бік. Лише Євпраксія сиділа, як свята, неторкана й неприступна, над усім брудом, гидотою, крикнявою, і Забуш не стерпів, плюнув: – Сто тисяч свиней! Бачили, **чистюля київська!**») [Загребельний 2004: 123]; **норовиста руська кобилиця** (1 од.) («Подія, сказано вже, збурила всю учту. В отому ненавмисному пораненні – та ще, зауважмо, правої руки лівою – вчувався недвозначний натяг на щось гріховне й приховане. Може, нетерплячка, невдоволення, обурення, подив, відчай, коли жінка хоче привернути до себе увагу, нагадати про себе, вказати палкість своєї крові. Бо ж пішов уже розголот про те, що імператор не був з імператрицею в ложниці, не сповнив свого мужського призначення, не приборкав, отже, цієї молодої і, як видно, вельми **норовистої руської кобилиці**») [Загребельний 204: 144].

Із запропонованого матеріалу спостерігаємо зовсім інше бачення місця жінки у родині, суспільстві. Знов підтверджується позиція автора щодо взаємозв'язку рівня суспільства до жінки. Ні про яке захоплення нею не йдеться (розумом, красою, духовністю), оцінюється тільки її статус у суспільстві, а останніми онімами автор показав принизливе, зверхнє, надмірне ставлення чоловіків Західної Європи XI–XII століть до жіноцтва.

Ніжна, тендітна, розумна, мудра, тонка Євпраксія так і не змогла звикнути до жорстоко-сті, нерозуміння, зрадництва, підступництва, які зустріли княжну на чужині. Змучена і духовно, і фізично – вона повертається на батьківщину.

Не відійшов від своїх принципів і автор, називаючи інших героїнь роману. Навією затишком, спокоем, любов'ю онім **мамка Журина** (10 од.) (найперший друг, захисник Євпраксії). («...і тоді Євпраксія не витримувала, веліла зупиняти повіз, стрибала на землю, ставала звичайною дванадцятилітньою дівчинкою, хотіла кудись бігти сама, йти без нікого, лишитися наодинці зі світом, з вітрами й небесами. Та небавом з гіркою пересвідчувалася, що тільки й є в неї – земля під ногами, і земля та була така слизька, аж здавалося: світ розчахнеться на ній. У розпачі Євпраксія падала в багнюку, і тоді мамка Журина схилилася над нею, гладила її м'яке, мов дим,

волосся і тихо казала: – Дитино моя, жона еси...») [Загребельний 2004: 9]. У назві вміщується все: місце жінки в житті Євпраксії і її ставлення до княжни, довірливі стосунки між героїнями. Саме ім'я **Журина** (89 од.) автор пояснює так: «Однаково ж дівчина не мала куди податися, сиділа в глухій своїй лісничівці й ждала, чи проб'ється хто крізь пущу й умкне її в широкий світ. Жур пробився раз, побачив, уподобав, поцілував, звелів ждати, згодом пробився ще раз, посадив на коня – і ось уже вигиниста чорнява лісовичка стала Журиною і вже спородила дружинникові сина, якого названо, аби не ламати занадто голову, Журилом» [Загребельний 2004: 17]. Ім'я жінки пішло від імені її чоловіка, як дуже часто траплялося у ті давні часи.

Від духовного до практичного переходимо, аналізуючи імена чужоземок, **Абатиса Адельгейда** (8 од.) («**Абатиса Адельгейда**, висока, уся в чорному, стара й молода водночас, бо літ мала вже над сорок, а обличчя ніби в дівчини, привітала Євпраксію, як рівну, називала лише княжною, сказала, що для успішного поведження княжні треба оволодіти німецькою і латинською, читати Вергілія і Горація, знайомитися зі старими кодексами й хроніками, головне ж: при звичаюватися до вміння володарювати, яке германськими імператорами і їхніми князями доведено до найвищої досконалості») [Загребельний 2004: 65]. Спостерігаємо чіткий, лаконічний, позбавлений жіночості, ніжності образ жінки, для якої найголовнішим у житті є вивчення кодексів і хронік. До називання героїні подається онім Адельгейда (31 од.) («Та все те для малої Євпраксії не могло мати ні значення, ні звичайної цікавості. Хіба що вражена вона була в саме серце грубістю всіх цих людей, брутальністю й зневагою... Душа Євпраксії змаліла, мов зерня, дівчинка западала щодали в глибший сум, лякалася грубих голосів, іржання коней, церковних дзвонів, лякала її Адельгейда, що з'являлася завжди несподівано, в урочисто-чорних своїх шатах, висока, горда, сповнена пиhi імператорського походження, перевчена і мовби пересичена життям») [Загребельний 2004: 661].

Тільки на звання іншої героїні вказують назви Матільда Тосканська (9 од.), Матільда (86 од.) («Генріх III кинув Матільду з матір'ю до в'язниць в Германії, але саме тоді помер, і двох вельможних жінок незабаром випущено. З ув'язнення Матільда вийшла навіки ворожою до всіх германських імператорів. Важко навіть сказати: хто кого наблизив до себе – папа Матільду чи Матільда папу. Обдарована розумом і відповідними хитроцями, жінка знає, що часто ліпше бути посередницею, ніж повелителькою, на яку неминуче падає тягар відповідальності. Могла вкладати у свої завідомлення будь-що і все це йшло мовби від самого папи») [Загребельний 2004: 257]; графиня Матільда (15 од.) («Зате За-

буш за всіма забавами і дурощами не забував про Адельгейду, всіляко підкреслював її високий стан, а день на десятій чи одинадцятій день весільних забав, влучивши мить, коли імператриця була поряд з графинєю Мятільдою, упав перед Євпраксією на коліно, звів на неї благальний погляд») [Загребельний 2004: 300]; графиня (12 од.) («Ваша величність, мене примусили! Намовили, спокусили, обкрутили довкола пальця! Погляньте на мене, хіба не бачите: я довірливий! Але я виріс у горах, там прості люди, там все видно, і в нас є нюх. Я вже чую, ось-ось графиня мене витурить... ця розпусна баба, вона спробувала вже трьох пап., – Пусте! Хіба то не мій обов'язок – захищати такий дивний витвір природи! Але графиня зі своїм лисим – вони вас проковтнуть») [Загребельний 2004: 316]. Автор приділив багато уваги цій жінці, зазначаючи, що вона «міцно посіла своє місце в історії» [Загребельний 2004: 256]. Як бачимо, онімічні фрейми на позначення цієї героїні роману позбавлені і будь-якої експресії.

У романі розкривається ще один образ жінки, яка стає зрадницею, щоб із доньки бідного рицаря перетворитися у баронесу. Не розпізнала цього Євпраксія у Вільтруд (47 од.). Тиха дівчина з майже казковим іменем зіграла злу роль у житті Євпраксії («І ось тоді серед суцільного мороку й безнадії заяскрили зрозпаченій імператриці чийсь очі, почувся голос, війнулася гнучка молода постать. Донька бідного рицаря, що поліг за імператора. Сирота, отже. Зовуть Вільтруд.

Гарна, як янгол. Біловолоса, мов сама Євпраксія, ніжна, уважна, зболено добра. Очі – правдиві, як прозора вода. Євпраксія відразу повірила тим очам, забувши, що у найчистішій воді можна втонути») [Загребельний 2004: 202]. Щоб втекти від сірого життя, Вільтруд виходить заміж за найстрашнішого ворога Євпраксії і стає **баронесою Забуш** (7 од.) («Двірські дами ласкаво зітхали, осудливо підбирали губи, дивуючись з поведінки імператриці, хоч глибоко в душі, мабуть, кожна з них заздрила такій незалежності й твердості молодій жінки, що вже не знати й звідки могла зачерпнути собі сил... сам Бог позбавив її своїх милостей, погубивши вчора одного з найближчих Адельгейдених людей, відштовхнувши від неї найдовіренішу баронесу **Забуш**») [Загребельний 2004: 345], але навіть це звання щастя дівчині не приносить.

Висновки і пропозиції. Аналізуючи роман Павла Загребельного видно, що жінка у митця виступає носієм як позитивних, так і негативних рис характеру. Через онімінні фрейми роману ми мали змогу спостерігати дійсно різне бачення місця жінки у суспільстві у представників різних народів.

Письменник романтично підносить Євпраксію в її намаганнях пом'якшити суворий патріархальний світ і майже нейтрально, як історичний факт, подає образи германських жінок.

Список літератури:

1. Загребельний, 2004. – Загребельний П.А. Євпраксія. – Харків: Фоліо, 2004. – 250 с.
2. Загребельний, 1981. – Загребельний П.А. Спроба автокоментаря // Загребельний П.А. Неможлими устами: статті, есе, нариси. – К.: Рад. письменник, 1981. – С. 438–455.

Дзинглюк О.С., Гоголенко Е.П.
Одесский национальный морской университет

ОНОМАСТИКОН ИСТОРИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО РОМАНА ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «ЕВПРАКСИЯ» КАК МАТЕРИАЛ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ СВОЕОБРАЗИЯ ГЕНДЕРНОГО МИРА УКРАИНЦЕВ

Аннотация

Проанализирован процесс художественного осмысления в произведении собственных имен при раскрытии проблемы места и роли женщины в обществе. Определено отношение Павла Загребельного к роли женщины в социуме. В работе показано разное видение женского мира у разных народов. Установлены точные цифры употребления различных онимов и их вариантов для обозначения характеристик героинь романа. Раскрыта взаимосвязь уровня общества и гендерного мира.

Ключевые слова: онимы, ономастическое пространство, ономастические фреймы, духовность, языковая картина мира.

Dzynhliuk O.S., Hohulenko O.P.
Odessa National Maritime University

THE ONOMASTICS OF HISTORICAL-PSYCHOLOGICAL NOVEL'S PAVEL ZAGREBELNY "EVPRAXY" AS A MATERIAL FOR STUDYING THE DISTINCTION OF THE GENDER WORLD OF UKRAINIANS

Summary

The process of artistic comprehension in the writing of their own names in the process of revealing the problem of the place and role of woman in society is analyzed. The attitude's Pavel Zagrebelyny to the role of woman in society is defined. The writing shows a different vision of the female world in different nations. The exact figures for the use of various onyms and their variants for characterizing the heroines of the novel are established. The relationship between the level of society and the gender world is revealed.

Keywords: onym, onomastic space, onimic frames, spirituality, linguistic view of the world.